

Witold Jemielity

Metropolie łacińskie w Polsce (1000-2008)

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 51/3-4, 331-351

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WITOLD JEMIELITY

METROPOLIE ŁACIŃSKIE W POLSCE (1000-2008)

Treść: – 1. Polska niepodległa. – 1.1. Metropolia gnieźnieńska. – 1.2. Metropolia halicko-lwowska. – 1.3. Metropolia ryska. – 2. Niewola narodowa. – 2.1. Metropolia gnieźnieńska i poznańska. – 2.2. Metropolia lwowska. – 2.3. Metropolia warszawska. – 2.4. Metropolia mohyłowska. – 2.5. Metropolia wrocławska. – 3. Biskupstwa „wyjęte” w zaborze pruskim. – 4. Okres międzywojenny. – 5. Od II wojny światowej. – 6. Uprawnienia metropolitów.

Autor zamierza przedstawić zmiany w geografii Kościoła łacińskiego na ziemiach polskich odnośnie do jednostek organizacyjnych metropolii, w skład których wchodziły archidiecezje i diecezje. Zakres terytorialny opracowania obejmuje te ziemie, które na przestrzeni czasowej od X wieku wchodziły w skład Państwa Polskiego. Zostaną wyróżnione cztery okresy: Polski niepodległej (1000-1772/95), niewoli narodowej (1772/95-1918), międzywojenny (1918-1939), od drugiej wojny światowej do czasów współczesnych. Autor w swoim opracowaniu korzysta z dorobku wielu historyków, szczególnie ks. Bolesława Kumora.

Od cesarza Dioklecjana państwo rzymskie dzieliło się na podstawowe jednostki administracyjne z ośrodkiem w mieście, zorganizowane w prowincje. W strukturze Kościoła prowincje były jednostką wyższą od biskupstw. Na Zachodzie przyjęła się dla nich nazwa metropolii, którą w administracji państwowej określano miasto, będące stolicą prowincji. Metropolitą nazywano biskupa Kościoła lokalnego w stolicy prowincji. Pap. Innocenty I w 415 r. orzekł, że zmiany w organizacji państwowej nie wyznaczają konieczności zmian w kościelnej strukturze metropolitalnej. Natomiast sobór chalcedoński (451) polecił stosować się do cywilnego podziału ad-

ministracyjnego, a biskupom zakazał ubiegać się u władz państwowych o zmiany ich przynależności metropolitalnej¹.

1. Polska niepodległa

1.1 Metropolia gnieźnieńska

Trwałym skutkiem zjazdu gnieźnieńskiego w 1000 r. było założenie metropolii gnieźnieńskiej. Nowej metropolii podporządkowano świeżo założone biskupstwa w Krakowie, Wrocławiu i Kołobrzegu. Podając ogłoszenie nowych biskupstw w 1000 roku, źródła historyczne nie określają ich granic, wydaje się więc, że organizacją kościelną nie objęto wszystkich ziem monarchii piastowskiej. Na podstawie relacji Galla Anonima, że w tym czasie Polska miała dwóch metropolitów z ich sufraganami, utworzono hipotezę o drugiej (słowińskiej) metropolii w Łęczycy lub Sandomierzu. Pierwsze biskupstwo polskie w Poznaniu zostało wcielone do metropolii prawdopodobnie dopiero około 1075 r. Odtąd granice metropolii pokrywały się mniej więcej z politycznymi granicami państwa. W tym samym okresie odpadło od metropolii biskupstwo w Kołobrzegu, które w nieznanych bliżej okolicznościach całkiem zanikło przed 1015 r. Prawdopodobnie kontynuacją diecezji kołobrzesckiej była utworzona jeszcze za Bolesława Chrobrego diecezja w Kruszwicy, której stolica przypuszczalnie za rządów Władysława Hermana (zm. 1097) została przeniesiona do Włocławka. Nie brak też hipotez, które przyjmują istnienie na Kujawach pod koniec XI i na początku XII w. dwóch diecezji: kruszwickiej i włocławskiej. W 1075 r., jak się przyjmuje, włączono do metropolii nowo utworzoną na Mazowszu diecezję płocką, zwaną początkowo „diecezją mazowiecką”. Ilość sufraganii metropolii gnieźnieńskiej wynosiłaby jeszcze w XI stuleciu sześć: Kraków, Kruszwica, Płock, Poznań, Włocławek i Wrocław. Wreszcie w latach 1124/25 w skład metropolii weszła nowo erygowana diecezja lubuska i prawdopodobnie diecezja kamieńska. Tymczasem do połowy XII w. sam ustrój metropolitalny Gniezna dwa razy przeżył chwile głębokiego kryzysu. W rezultacie zmian politycznych po śmierci Mieszka II organizacja kościelna została prawie całkowicie zniszczona a w raz z nią prawdopodobnie na pewien

¹B. Kurtscheid, *Historia iuris canonici*, Romae 1951, s. 41. M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 1, Warszawa 1986, s. 192.

czas zanikła godność metropolitalna Gniezna. Jeszcze w 1075 r. organizacja metropolitalna Kościoła polskiego pozostawiała pod względem faktycznym wiele do życzenia. Nowe niebezpieczeństwo wymierzone w strukturę organizacyjną metropolii i jej istnienie przyszło w XII w. z Niemiec. Pap. Innocenty II 4 06 1133 r. poddał jurysdykcji metropolity magdeburskiego diecezje: „lubuską, pomorską, poznańską, gnieźnieńską, krakowską, wrocławską, kruszwicką, mazowiecką i wrocławską”. Już jednak 7 07 1136 r. ten sam papież zagwarantował w pełni prawa arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Od-tąd przez cały okres Polski niepodległej nikt nie wysuwał pretensji do zwierzchnictwa metropolitalnego nad Kościołem w Polsce i nikt nie kwestionował praw metropolitalnych Gniezna.

W następnych kilku wieka trwały usiłowania Gniezna do rozszerzenia granic metropolii (Kamień, Chełmno) oraz o utrzymanie stanu posiadania (Wrocław). Erygowane najpóźniej w 1139 r. biskupstwo w Wolinie dla Pomorza zostało prawdopodobnie włączone do metropolii gnieźnieńskiej. W 1188 r. stolica diecezji została przeniesiona do Kamienia, a diecezja otrzymała nazwę „kamieniecka”. W XIII weszła ona pod zwierzchnictwo metropolity magdeburskiego. Diecezja chełmińska, wydzielona w 1243 r. z diecezji płockiej początkowo była zaliczana do sufraganii gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Wkrótce została poddana metropolii ryskiej. Do XV w. stosunki między Wrocławiem a Gnieznom układały się normalnie. Wprawdzie zmniejszył się nieco wpływ Gniezna na sprawy diecezji wrocławskiej, ale było to następstwem kurczenia się władzy metropolitów, politycznego bytu Śląska poza Polską i wzrastający wpływ niemieczyny we Wrocławiu. Od połowy XVII w. mnożą się wzmianki o wyłączeniu diecezji wrocławskiej. Jednak w całym okresie przedrozbiorowym (1772) diecezja wrocławska faktycznie względnie formalnie należała do metropolii gnieźnieńskiej. Prawie równocześnie z tendencjami wyłamania się spod jurysdykcji metropolii gnieźnieńskiej biskupa Wrocławia, zaistniała w XV w. dość niepewna sytuacja diecezji lubuskiej. Od połowy XIII w. diecezja ta pozostawała poza politycznymi granicami Polski i wchodziła w skład Brandenburgii. Prawo do tej diecezji rościli sobie arcybiskupi magdeburscy. Na początku XVI w. prymas z Gniezna Jan Łaski uzyskał od Stolicy Apostolskiej potwierdzenie swych praw. W drugiej połowie tego stulecia diecezja lubuska przeszła na protestantyzm i przestała faktycznie istnieć.

Znaczne poszerzenie metropolii nastąpiło na przestrzeni XIV-XVII w. przez włączenie do niej nowych diecezji: wileńskiej (1387), żmudzkiej (1417), wendeńsko-inflanckiej (1585), smoleńskiej (1613/1636) oraz łuckiej (na początku XVII w.). Pierwsze dwie nie były formalnie podporządkowane metropolii gnieźnieńskiej. Odnosnie diecezji wileńskiej należy zauważyć, że bulle papieskie z 1388 i 1398 r. pomijały milczeniem sprawę przynależności metropolitalnej diecezji, zapewne ze względu na separatystyczne dążności księcia Witolda. Wszakże od początku XV w. przekazy źródłowe informują o jej przynależności do metropolii gnieźnieńskiej. Diecezja żmudzka najpierw podlegała bezpośrednio Stolicy Apostolskiej a stało się to ze względu na sporną przynależność prowincjonalną diecezji; Krzyżacy bowiem domagali się, by ją włączyć do metropolii ryskiej, podczas gdy Polska żądała wcielenia jej do gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Na przestrzeni XV stulecia diecezja weszła w skład metropolii gnieźnieńskiej. Diecezja smoleńska została włączona do metropolii gnieźnieńskiej w dokumencie fundacyjnym biskupstwa z 6 05 1625 r. i 24 09 1635 r. Diecezję wendeńską (inflancką) podporządkowano metropolii w 1631 r.

W związku a włączeniem Rusi Czerwonej do Polski (1340-1366) i budową łacińskiej organizacji kościelnej na tych terenach nastąpiło przejściowe poszerzenie granic metropolii gnieźnieńskiej na niektóre z tworzących się tamtejszych biskupstw, na przykład na powstające biskupstwo łacińskie we Lwowie, Chełmie, Przemyślu. Wołyńska diecezja łucka, przynależna od XIV w. do lwowskiej prowincji kościelnej, od końca XVI w. jest zaliczana do gnieźnieńskiej metropolii. Dopiero w 1798 r. w ramach reorganizacji Kościoła łacińskiego na ziemiach polskich przyłączonych do Rosji, diecezja łucka przeszła do nowo kreowanej mohylowskiej prowincji kościelnej. Od połowy XVI w. biskupi warmińscy są zapraszani na synody prowincjonalne gnieźnieńskie, a procesy o stanie metropolii gnieźnieńskiej zaliczają diecezję warmińską do tejże prowincji. Tak więc w 1772 r. metropolia obejmowała archidiecezję gnieźnieńską, oraz diecezje: chełmińską, inflancką, krakowską, łucką, płocką, poznańską, smoleńską, wileńską, włocławską, żmudzka, wrocławską oraz w związku z synodami prowincjonalnymi diecezję warmińską².

²B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 18, Lublin 1969, s. 289 n. J. S z y m a ń s k i, *Biskupstwa polskie*

1.2. Metropolia halicko-lwowska

Już w XIII w. na Rusi Czerwonej trwała akcja misyjna prowadzona przez franciszkanów i dominikanów, którzy na długo przed założeniem łacińskiej organizacji kościelnej posiadali tu swoje klasztory. W XIII i XIV w. nie było tutaj ustabilizowanej przynależności państwowej. Pretensje do tych terenów wysuwała Polska i Węgry. Miejscowe siły ruskie wzmocniał fakt, że Ruś Czerwona znajdowała się w obrębie religijnej działalności biskupstw obrządku wschodniego, nastawionych niechętnie wobec elementu polskiego i Kościoła katolickiego. Około 1232 r. miało powstać na terenie Rusi biskupstwo łacińskie. Właściwy proces tworzenia i stabilizacji łacińskiej hierarchii kościelnej rozpoczął się z chwilą włączenie tych terenów w granice Królestwa Polskiego. Sama inkorporacja polityczna ze względu na pretensje Węgier, a także Litwy trwała od 1340 do 1378 r. Te zmiany polityczne zadecydowały, że już w 1349 r. król Kazimierz Wielki wysunął projekt utworzenia nowej metropolii obrządku łacińskiego dla terenów włączonych do Polski. Erekcji archidiecezji i metropolii halickiej dokonał pap. Grzegorz XI bullą *Debitum pastoralis officii* z 13 II 1375 r. Mocą tego dokumenty kościoły parafialne w miastach stołecznych Halicza, Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie stały się kościołami katedralnymi. Przeniesienie siedziby metropolii do Lwowa mogło nastąpić dopiero po politycznym uregulowaniu problemów przynależności państwowej Rusi. Antypapież Jan XIII bullą *In eminenti specula militantis Ecclesia* z 28 08 1412 r. przeniósł stolicę metropolii z Halicza do Lwowa, nadał archidiecezji i metropolii nazwę „lwowskiej” i wytyczył granice dla lwowskiej prowincji kościelnej. Ze względu na miejscowe trudności polecenie papieskie wykonania bulli nastąpiło 30 05 1414 r. Zgodnie z tenorem bulli papieskiej granice metropolii objęły archidiecezję lwowską oraz diecezje przemyską, chełmską, kamieniecką, włodzimierską i kijowską, a nadto biskupstwo sereckie w Mołdawii. Odnowione pod koniec XVI w. biskupstwo mołdawskie ze stolicą w Bakowie początkowo nie mia-

w wiekach średnich. *Organizacja i funkcje*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 164 n. W. Müll er, *Diecezje w okresie potrydenckim*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1969, s. 67 n. Z. Sułowski, *Struktura organizacji diecezjalnej Kościoła polskiego w wiekach średnich*, w: *Księga tysiąclecia diecezji rzymskokatolickich w XVI-XVIII wieku*, w: W. Müll er, *Struktura organizacyjna diecezji rzymskokatolickich w XVI-XVIII wieku*, w: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, t. 2, Lublin 1969, s. 94 n.

ło wyraźniej przynależności metropolitalnej. Od 1623 r. przez cały okres przedrozbiorowy diecezja ta należała do lwowskiej prowincji kościelnej. Nie jest natomiast bliżej znana „diecezja wołoska”, którą pap. Leon X wymienił w 1515 r. jako sufraganię metropolii lwowskiej. Podczas gdy diecezje bakowska, chełmska, kamieniecka, kijowska i przemyska do 1772 r. należały bez przerwy do lwowskiej prowincji kościelnej, zupełnie inaczej przedstawia się to zagadnienie w odniesieniu do diecezji łuckiej i włodzimierskiej. Utworzona w 1403 r. diecezja łucka, obok dawniej istniejącej włodzimierskiej, należała najprawdopodobniej do metropolii lwowskiej. Natomiast biskupstwo włodzimierskie, wymienione wprawdzie w 1375, 1412 i 1423 r. w granicach metropolii lwowskiej, już w XV w. przejawiało tendencje do uwolnienia się od tej zależności. Genezy tych tendencji należy dopatrywać się w separatystycznych dążeniach księcia Witolda i sporze między Polską i Litwą o Wołyń. Bezpośrednią ich przyczyną były próby podjęte ze strony Polski utworzenia biskupstwa łacińskiego w Łucku, co samo przez się naruszało terytorium diecezji włodzimierskiej. Zatarg o biskupstwa w Łucku i Włodzimierzu został załatwiony kompromisowo przez połączenie obydwu biskupstw (21 12 1425). W przeddzień pierwszego rozbioru Polski (1772) metropolia lwowska obejmowała archidiecezję lwowską oraz diecezje: bakowską, chełmską, kamieniecką, kijowską i przemyską³.

1.3. Metropolia ryska

W 1243 r. Prusy wraz z ziemią chełmińską zostały podzielone na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską, warmińską i sambijską. Już pod koniec 1245 r. istniała metropolia. Pierwszy metropolita pruski nie posiadał początkowo własnej archidiecezji; miał sobie wybrać diecezję warmińską lub sambijską i ta miała być wyniesiona do godności arcybiskupstwa; wybór padł na diecezję sambijską. Najpóźniej na początku 1254 r. stolica metropolii została przeniesiona z Prus do Rygi. W 1255 r. papież poddał metropolii w charakterze sufraganii dziesięć diecezji, wśród których cztery znajdowały się w późniejszych granicach Polski, to jest: chełmińska,

³J. K r e t o s z, *Organizacja archidiecezji lwowskie obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku*, Lublin 1986, s. 32-36. B. K u m o r, *Granice*, ABiMK, t. 19, Lublin 1969, s. 314 n.

pomezkańska, sambijska i warmińska. Włączenie do ryskiej prowincji kościelnej diecezji chełmińskiej spowodowało długotrwałe spory między Rygą a Gnieznem. Ostatecznie w 1589 r. Chełmno weszło w skład sufraganii gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Pokój toruński (1466) włączył do Polski bezpośrednio Prusy Królewskie z Warmią, a pod względem kościelnym całą diecezję chełmińską, wielką część diecezji warmińskiej i poważny obszar diecezji pomezkańskiej. Diecezje pomezkańska i sambijska emancypowały się spod zależności metropolii Rygi. Warmia utrzymała swoją egzempcję, ale odnośnie udziału w synodach prowincjonalnych została podporządkowana metropolii gnieźnieńskiej. Diecezje pomezkańska i sambijska przestały istnieć w 1525 r., gdy biskupi obu diecezji przeszli na luteranizm. Na skutek całkowitej protestantyzacji terytorium metropolii ryskiej, król Zygmunt August dekretem z 26 12 1566 r. zniósł arcybiskupstwo⁴.

2. Niewola narodowa

2.1. Metropolia gnieźnieńska i poznańska

Rozbiory Polski i włączenie poszczególnych biskupstw polskich do trzech państw zaborczych przyniosły też rozbiory metropolii gnieźnieńskiej. Po pierwszym rozbiorze Polski, kiedy stolica drugiej metropolii polskiej, Lwów, znalazła się w granicach państwa austriackiego włączono do metropolii gnieźnieńskiej diecezje sufraganalne lwowskiej prowincji kościelnej: chełmską (15 07 1785), kijowską i kamieniecką (obie przed 1789), pozostałe w granicach Rzeczypospolitej. Tymczasem Prusy zmierzały do kasaty prerogatyw metropolitalnych Gniezna. Dały temu wyraz w tworzeniu biskupstw wyjętych, mimo że były one organizowane na terytorium metropolii gnieźnieńskiej. Dotyczyło to nade wszystko diecezji warszawskiej, utworzonej 16 10 1798 r. i wigierskiej utworzonej 16 03 1799 r. Obie te diecezje zostały podporządkowane bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Ponadto 7 08 1798 r. wyłączono z metropolii gnieźnieńskiej diecezje wileńską, łucką i żmudzka i podporządkowano je metropolii mohylowskiej, a 17 11 1798 r. zostały faktycznie zniesione diecezje inflancka i smoleńska. Diecezja krakowska,

⁴ B. K u m o r, *Granice*, t. 20, Lublin 1970, s. 257 n. A. K o p i c z k o, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525-1772*, Olsztyn 1993, s. 55 n.

która prawie w całości znalazła się w granicach zaboru austriackiego, 19 08 1807 r. prawnie została wyłączona z metropolii gnieźnieńskiej i poddana metropolii lwowskiej. Faktycznie zależność diecezji krakowskiej od Lwowa datuje się od 1800 r.

W okresie Księstwa Warszawskiego organizacja metropolitalna gnieźnieńskiej i lwowskiej prowincji kościelnej formalnie nie uległa żadnej zmianie. Wprawdzie na żądanie władz Księstwa metropolita lwowski delegował jurysdykcję metropolitalną nad diecezjami kielecką, krakowską i lubelską metropolicie gnieźnieńskiemu, ale fakty te nie posiadały sankcji ze strony Stolicy Apostolskiej. Formalne wyłączenie Krakowa z metropolii lwowskiej i wcielenie go do nowo utworzonej metropolii warszawskiej nastąpiło w 1818 r. Dalsze cięcia w stanie posiadania metropolii gnieźnieńskiej przyniosły zmiany polityczne na ziemiach polskich w 1815 r. Przy porządkowaniu spraw kościelnych w nowo utworzonym Królestwie Polskim diecezja płocka i wrocławska 30 06 1818 r. zostały wcielone do warszawskiej prowincji kościelnej.

W zaborze pruskim zmiany na odcinku składu organizacyjnego metropolii gnieźnieńskiej pozostawały w ścisłym związku z reorganizacją Kościoła katolickiego we wszystkich państwach Rzeszy Niemieckiej. Pap. Pius VII bullą *De salute animarum* wyniósł biskupstwo w Poznaniu do rzędu archidiecezji i metropolii i połączył na równych prawach unią personalną z archidiecezją metropolią gnieźnieńską. W ten sposób nastąpiło prawne zrównanie obydwóch archidiecezji, które w konsekwencji dawało im równorzędny udział w uprawnieniach kościelnych. W skład zreorganizowanej metropolii gnieźnieńskiej i poznańskiej weszły obydwie archidiecezje Gniezno i Poznań i w charakterze sufraganii diecezja chełmińska. I tak pozostało do odrodzenia Państwa Polskiego. Natomiast biskupstwa warmińskie i wrocławskie zostały bezpośrednio poddane Stolicy Apostolskiej⁵.

2.2. Metropolia lwowska

Lwowska prowincja kościelna przed podziałem Polski (1772) posiadała następujące sufraganie: bakowską, chełmską, kamienie-

⁵ B. K u m o r, *Ustrój*, s. 97. S. L i t a k, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku*, w: *Materiały do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce*, t. 4, Lublin 1980, s. 23, 29 n, 76 n.

cką, kijowską, przemyską, W związku ze zmianami, jakie przyniosły w organizacji kościelnej rozbiory Polski kościelna prowincja lwowska zmieniała w tym okresie swoje granice. Po pierwszym rozbiore metropolia została podzielona pod względem politycznym pomiędzy Austrię i Polskę, przy czym w granicach zaboru austriackiego znalazła się cała archidiecezja lwowska ze stolicą we Lwowie i tylko jedna z jej sufraganii Przemyśl, podczas gdy przy Polsce pozostały trzy dalsze jej sufraganie: Chełm, Kamieniec Podolski i Kijów, a poza granicami obydwóch Baków. Ponieważ za rządów Marii Teresy trwała nadal łączność polskich diecezji z jej galicyjskimi częściami, dlatego można przyjąć, że i więź metropolitalna początkowo nie została zerwana. Dopiero kiedy w 1782 r. na rozkaz cesarza Józefa przystąpiono do separacji diecezji polskich, rozpoczął się po stronie polskiej proces wyłączania się biskupstw sufraganalnych Lwowa od związków metropolitalnym z nim. Pierwsza zrobiła to 15.07.1782 r. sufragania chełmska prawdopodobnie pod wpływem utraty 2/3 terytorium biskupstwa, inkorporowanego przez Austrię do diecezji przemyskiej; przeszła pod obediencję metropolity gnieźnieńskiego. Przed 1789 r. uczyniły to również dalsze sufraganie lwowskie Kamieniec Podolski i Kijów.

Od 1795 r. diecezja kamieniecka i kijowska przypadły Rosji, zaś zorganizowana i powiększona terytorialnie diecezja chełmska przypadła Austrii. W związku z kolejnymi zmianami ta ostatnia wróciła pod jurysdykcję metropolity Lwowa. Tak Rosja, jak i Austria zgodnie z konwencją petersburską z 1797 r. trzymały się zasady dostosowywania granic terytorialnej organizacji kościelnej do politycznych granic. Oba państwa zaborcze zreorganizowały ustrój metropolitalny i diecezjalny Kościoła polskiego na ziemiach zabranych. Pierwsza zrobiła to Rosja. Diecezja kamieniecka 8 08 1798 r. przeszła z metropolii lwowskiej do mohylowskiej. W tym samym czasie diecezja kijowska została przeniesiona do Żytomierza, otrzymała nazwę żytomierskiej i została połączona unią personalną z diecezją łucką; obie zostały włączone do metropolii mohylowskiej⁶. W Austrii, metropolia lwowska otrzymała rekompensatę w diecezjach polskich zaboru austriackiego. Pap. Pius VI 13.03.1786 r. poddał metropolii

⁶ L. K r ó l i k, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, s. 84.

lwowskiej nowo erygowaną diecezją tarnowską⁷. Po tych zmianach na początku XIX wieku przy metropolii pozostały faktycznie archidiecezja lwowska i diecezje: bakowska, przemyska, tarnowska; bakowska upadła całkowicie w 1818 r. Następowaly dalsze zmiany. Dnia 13 06 1805 r. została zniesiona diecezja tarnowska a jej terytorium podzielone między diecezje krakowską i przemyską. Erygowana 23 09 1805 r. diecezja lubelska i 13 06 1808 r. diecezja kielecka oraz odłączona 19.08.1807 r. z metropolii gnieźnińskiej diecezja krakowska powiększyły obszar metropolii lwowskiej. Metropolia lwowska obejmowała więc obok archidiecezji lwowskiej pięć sufraganii: Baków, Kielce, Kraków, Lublin i Przemyśl. Stan ten nie trwał długo. Na skutek zmian politycznych w 1809 r. diecezja lubelska i kielecka oraz prawie połowa terytorium diecezji krakowskiej wraz z samym Krakowem zostały włączone do Księstwa Warszawskiego i przeniesione na osobę arcybiskupa gnieźnińskiego a w 1815 r. do Królestwa Polskiego i Wolnego Miasta Krakowa.

Nowy i energiczny metropolita lwowski Andrzej Skarbek Ankwicz (1814-1833) upomniał się o prawa metropolitalne nad diecezjami, które przeszły następnie do Królestwa Kongresowego. Kancelaria cesarska 4 01 1816 r. wydała oświadczenie, że mimo nowych granic politycznych nie nastąpiło wyłączenie diecezji: krakowskiej, kieleckiej i lubelskiej z metropolii lwowskiej. Po utrwaleniu się sytuacji po 1815 r. diecezje te zostały wyłączone z prowincji lwowskiej i bullą pap. Piusa VII *Ex imposita nobis* z 30 06 1818 r. podporządkowane metropolii warszawskiej. Diecezja kielecka została zniesiona, a utworzona w jej miejsce diecezja sandomierska powiększyła liczbę sufraganii warszawskich.

Po tak wydatnym okrojeniu metropolii, kiedy przy niej została faktycznie tylko diecezja przemyska, została ona poszerzona o diecezję tyniecką, którą powołał do życia pap. Pius VII 20 09 1821 r. Diecezja ta w 1826 r. otrzymała nową stolicę w Tarnowie i nazwę „tarnowska”. Odnowiona w nowych granicach diecezja krakowska bullą Leona XIII *Sanctae Apostolicae Sedis* z 20 01 1880 r. otrzymała status prawny biskupstwa „wyjątego” i poddana bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Do tego czasu trwała formalna zależność diecezji krakowskiej od metropolii warszawskiej. Statut wyjątego

⁷ B. K u m o r, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786-1985*, Kraków 1985, s. 45.

biskupstwa dla Krakowa w 1880 r. był jedynym wyjątkiem w hierarchii kościelnej Cesarstwa Austriackiego⁸.

2.3. Metropolia warszawska

Na powstanie porozbiorowej prowincji kościelnej ze stolicą w Warszawie wpłynęły nade wszystko polityczne losy centralnych ziem polskich. Po pokoju w Tylży (7 07 1807) zostało utworzone Księstwo Warszawskie. Pod względem kościelnym w granicach Księstwa znalazła się archidiecezja gnieźnieńska, ale bez archidiaconatu kamieńskiego oraz diecezje: poznańska bez okręgu Wącza, wrocławska bez archidiaconatu pomorskiego, płocka, chełmińska, warszawska i wigierska, ale bez obwodu białostockiego, oraz nieznaczna część diecezji wrocławskiej na Nowym Śląsku z Siewierzem i Częstochową. Na przyłączonych w 1809 r. terenach były diecezje: kielecka, lubelska i krakowska bez jej prawobrzeżnej części, oraz przemyska, do której należał okręg zamojski. Część diecezji Księstwa należała do gnieźnieńskiej metropolii, część do lwowskiej, a Warszawa i Wigry były zależne wprost od Stolicy Apostolskiej. Istniały projekty utworzenia w kraju nowej metropolii, ale trudna sytuacja papieżstwa, na skutek wywiezienia i uwięzienia pap. Piusa VII we Francji, jak i dalsze bardzo szybkie zmiany polityczne na ziemiach polskich stanęły temu na przeszkodzie.

W 1815 r. zostało utworzone Królestwo Polskie. Dnia 12 03 1818 r. pap. Pius VII bullą *Militantis Ecclesiae* nadał biskupowi warszawskiemu godność metropolity a bullą *Ex imposita nobis* z 30 06 1818 r. nowoutworzonej metropolii warszawskiej przydzielili: dwie sufraganie metropolii gnieźnieńskiej (Płock, Włocławek), dwie z metropolii lwowskiej (Kraków, Lublin), dwie diecezje bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej (Warszawa, Wigry, ta ostatnia przeniesiona do Sejn) i dwie nowoutworzone diecezje (Janów, Sandomierz). Taki stan liczbowy sufraganii utrzymał się do powstania styczniowego. Ukazem z 10/22 05 1867 r. car Aleksander II zniósł diecezję janowską czyli podlaską; przywrócił ją Benedykt XV bullą *Commissum humilitati Nostras* z 24 09 1918 r. Ponadto Leon XIII bullą *Sanctae Apostolicae Sedes* z 20 01 1880 r. wyłączył diecezję krakowską z metropolii warszawskiej a poddał bezpośrednio Stolicy Apostolskiej oraz bullą *Ut primum catholicae Ecclesiae* z 28 12

⁸B. K u m o r, *Ustrój*, s. 68.

1882 r. włączył do metropolii warszawskiej nowoutworzoną (a raczej przywróconą do życia) diecezję kielecką. Po tych wszystkich zmianach metropolia obejmowała archidiecezją warszawską oraz siedem diecezji: janowska czyli podlaską, kielecką, lubelską, płocką, sandomierską, sejneńską czyli augustowską, włocławską czyli kaliską⁹.

2.4. Metropolia mohylowska

W Rosji Kościół katolicki do 1783 r. nie posiadał organizacji diecezjalnej i metropolitalnej. Nie zachodziła ku temu potrzeba, jako że liczba katolików była tam bardzo nieznaczna, a pierwsze formy zorganizowanego duszpasterstwa datują się dopiero na koniec XVII wieku. Na zabranych Polsce w pierwszym rozbiórce terenach również nie było stolicy metropolitalnej a należały one do gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Utworzone ukazem carowej Katarzyny II z dnia 22 11 (3 12) 1773 r. biskupstwo białoruskie nie było właściwie związane pod względem hierarchicznym z żadną metropolią, ale też nigdy nie uzyskało sankcji kanonicznej ze strony Stolicy Apostolskiej. Dalszy ukaz Katarzyny II z 17 (28) 01 1782 r. utworzył z biskupstwa białoruskiego arcybiskupstwo w Mohylowie nad Dnieprem. Początkowo nie posiadało ono zatwierdzenia kanonicznego, a oficjalnie zostało uznane bullą pap. Piusa VI *Onerosa pastoralis officii cura* z 15 04 1783 r. Kiedy po drugim i trzecim rozbiórce Polski wcielono do Rosji ziemie leżące na zachód od linii granicznej Niemen, Bug i Zbrucz, wówczas to ukaz carowej Katarzyny II z 6(17) 09 1795 r. zniósł samowolnie istniejące tu biskupstwa: inflanckie, kamienieckie, kijowskie, łuckie i wileńskie a w miejsce ich tworzył: inflanckie, latyczowskie i pińskie, pozostawiając tylko diecezję żmudzka bez zmian. Ale i tym razem wspomniane zarządzenia carowej nie otrzymały potrzebnej sankcji Stolicy Apostolskiej.

Wkrótce po śmierci Katarzyny II (1796) cesarz Paweł I ukazem z dnia 28 04 (9 05) 1798 r. zniósł wszystkie nowoutworzone przez Katarzynę II diecezje i przywrócił do życia biskupstwa dawne, pozostawiając tym samym porządek kościelny z czasów polskich. Dnia 11 08 1798 r. delegat apostolski dekretem *Apostolica et pa-*

⁹B. K u m o r, *Ustrój*, s. 40. W. U r b a n, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815-1965)*, Rzym 1966, s. 260.

storali sollicitudine urządził metropolię mohylowską w ten sposób, że jej granice odtąd pokrywały się z politycznymi granicami Rosji. Diecezję łucką, wileńską i żmudzką wyłączono z metropolii gnieźnieńskiej a diecezję kamieniecką z metropolii lwowskiej. W skład nowej metropolii weszła również nowoutworzona diecezja mińska oraz diecezja żytomiarska, erygowana w miejsce diecezji kijowskiej (8 08 1798). Tak więc nowo zorganizowana metropolia objęła swymi granicami archidiecezję mohylowską i diecezje: kamieniecką, łucką, wileńską, żmudzką i żytomiarską. Tym samym przestały istnieć diecezje inflancka i smoleńska, przynależne uprzednio do metropolii gnieźnieńskiej oraz diecezja kijowska, przynależna do lwowskiej prowincji kościelnej. Te wszystkie zmiany na polu hierarchicznej organizacji Kościoła łacińskiego w Rosji zatwierdził pap. Pius VI bullą *Maximis undique pressi calamitatibus* z 17 11 1798 r.

W XIX wieku zaszły dalsze zmiany w strukturze organizacyjnej metropolii mohylowskiej. W rezultacie konkordatu rosyjskiego z 3 08 1847 r. utworzono w południowych guberniach Cesarstwa diecezję tyraspolską (chersonską), którą włączono również do metropolii mohylowskiej, co potwierdził pap. Pius bullą *Universalis Ecclesiae cura* z 3 07 1848 r. W ramach represji po powstaniu styczniowym car Aleksander II ukazem z 5(17) 06 1866 r. zniósł diecezję kamieniecką, a jej terytorium w 1867 r. wcielił do diecezji łuckiej i żytomiarskiej. Ukazem zaś z 15(27) 07 1869 r. w podobny sposób skasował diecezję mińską a jej obszar włączył do diecezji wileńskiej¹⁰.

2.5. Metropolia wrocławska

Po pierwszej wojnie światowej Wrocław należał do największych diecezji niemieckich tak pod względem terytorialnym, jak i ludnościowym. Zawarty 4 06 1929 r. konkordat między Prusami a Stolicą Apostolską przewidywał wyniesienie Wrocławia do godności arcybiskupstwa-metropolii. Pap. Pius XI bullą *Pastoralis officii cura* z 13 08 1930 r. utworzył wrocławską prowincję kościelną, której granice objęły archidiecezję wrocławską oraz diecezje warmińską i berlińską, a nadto wolną prałaturę piłską. Granice metropolii wrocławskiej objęły dawne ziemie polskie: Śląsk (archidiecezja wrocławska), Ziemię Lubuską, Pomorze Zachodnie, część Wielkopolski (archidiecezja wrocławska, diecezja berlińska, wolna prałatu-

¹⁰ B. K u m o r, *Ustrój*, s. 16.

ra pilska) oraz Warmię (diecezja warmińska) Nie objęły natomiast wznowionego bullą pap. Benedykta XV z 24 07 1921 r. biskupstwa miśnieńskiego; zatrzymało ono statut biskupstwa „wyjętego”¹¹.

3. Biskupstwa „wyjęte” w zaborze pruskim

W zaborze pruskim były tworzone tzw. diecezję „wyjęte”, zależne wprost od Stolicy Apostolskiej, mimo iż w granicach zaboru pruskiego znajdowała się metropolia gnieźnieńska. Taki statut prawny zastrzegały wyraźnie Prusy w pertraktacjach ze Stolicą Apostolską dla wszystkich nowo tworzonych diecezji na ziemiach drugiego i trzeciego zaboru pruskiego. Tak stało się w 1798 r. z diecezją warszawską i w 1799 r. z diecezją wigierską. Podobną politykę kościelną zastosowały Prusy na ziemiach, pozostałych w ich granicach po 1815 r. Oprócz metropolii gnieźnieńskiej i poznańskiej, której podporządkowano diecezje Gniezno i Poznań oraz diecezję chełmińską, bulla papieska z 16 07 1821 r. oznajmiła, że „kościół biskupie wrocławski i warmiński na zawsze podlegają i podlegać winny Stolicy Apostolskiej”. Na skutek tego postanowienia ustał kilkuwiekowy związek metropolitalny z Wrocławiem oraz faktyczny związek z diecezją warmińską, która chociaż nie była związana węzłami metropolitalnymi, to od 1646 r. była podporządkowana gnieźnieńskiej prowincji kościelnej „co do udziału w synodach prowincjalnych”. W ten sposób rozbito całość ziem polskich na dwie części pod względem kościelnym: ziemie związane z tradycyjną metropolią gnieźnieńską i posiadające ludność polską oraz bardziej zgermanizowane, poddane bezpośrednio Rzymowi¹².

4. Okres międzywojenny

Granice odrodzonej w 1918 r. Rzeczypospolitej objęły trzy metropolie w całości i czwartą w części, oraz cztery archidiecezje, 12 diecezji i niewielką część dalszych trzech diecezji. Były to: *metropolia warszawska* wraz z sufraganiami: augustowską czyli sejneńską, kielecką, lubelską, płocką, podlaską, sandomierską i wrocławską; *metropolia lwowska* z sufraganiami: przemyską i tarnowską; *metropolia gnieźnieńska i poznańska* z sufraganią chełmińską; niektóre sufraganie *metropolii mohylowskiej*, jak: łucka, wileńska i większa

¹¹ B. K u m o r, *Granice*, t. 22, Lublin 1971, s. 383.

¹² B. K u m o r, *Granice*, t. 20, s. 365.

część diecezji mińskiej (dawne województwo nowogrodzkie i część poleskiego); nadto biskupstwo wyjęte krakowskie, wreszcie niektóre części diecezji wrocławskiej (Śląsk Górny i Cieszyński), żmudzkiej (okręg braclawski) i spiskiej (Spisz i Orawa). Z drugiej strony niektóre diecezje polskie zostały przedzielone kordonem granicznym. Z archidiecezji lwowskiej Bukowina znalazła się w granicach Królestwa Rumunii, część diecezji wileńskiej w granicach Litwy, część diecezji łuckiej w granicach Ukrainy Radzieckiej oraz część diecezji chełmińskiej i archidiecezji poznańskiej w granicach Wolnego Miasta Gdańska i Niemiec.

Było kilka projektów uporządkowania spraw terytorialnych Kościoła łacińskiego w Polsce. Ostatni projekt opracował 16 08 1925 r. biskup H. Przędziecki, w oparciu o wytyczne Konkordatu polskiego z 10 02 1925 r. Konkordat ten gwarantował, że „żadna część Rzeczypospolitej Polskiej nie będzie zależała od biskupa, którego siedziba znajdowałaby się poza granicami Państwa Polskiego”. Mocą bulli pap. Piusa XI z *Vixdum Poloniae unitas* z 28 10 1925 r. cały kraj podzielono na pięć metropolii: Gniezno-Poznań, Kraków, Lwów, Warszawa i Wilno oraz na dwadzieścia jeden archidiecezji i diecezji. W skład *metropolii gnieźnieńskiej* (która zachowała unię Gniezna i Poznania) weszły dwie archidiecezje oraz sufragania Włocławek, przynależna dotąd do metropolii warszawskiej. W skład *metropolii lwowskiej* weszły archidiecezja lwowska oraz diecezje przemyska i łucka. Ta ostatnia należała do niej od XIV do XVI w., a od 1798 r. była w metropolii mohylowskiej. Diecezja tarnowska, która od czasu swej erekcji (1786) należała do lwowskiej prowincji kościelnej, została wyłączona z niej i podporządkowana nowo utworzonej metropolii krakowskiej. Z *metropolii warszawskiej* bulla wydzieliła diecezję włocławską do metropolii gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz diecezję kielecką podporządkowała metropolii krakowskiej. Przemianowana na „łomżyńską” dawna diecezja augustowska czyli sejneńska została również wyłączona i przydzielona do nowo utworzonej metropolii wileńskiej. Tak więc w skład *metropolii warszawskiej* weszły archidiecezja warszawska i pięć diecezji: lubelska, łódzka, płocka, sandomierska i siedlecka czyli podlaska. Nowej *metropolii krakowskiej* bulla podporządkowała diecezję krakowską, wyniesioną do godności archidiecezji, a nadto diecezję kielecką, wyłączoną z metropolii warszawskiej, oraz nowo utworzone diecezje częstochowską i katowicką. W skład *provincji kościelnej*

wileńskiej weszła archidiecezja wileńska oraz diecezje pińska i łomżyńska. Dwie pierwsze (pińska zastępowała diecezję mińską) należały uprzednio do mohylowskiej prowincji kościelnej, ostatnia zaś przeniesiona z Sejnu do Łomży została wyłączona z metropolii warszawskiej i podporządkowana Wilnu. Po 28 10 1925 r. organizacja Kościoła w Polsce składała się: z pięciu metropolii (z czego dwie metropolie pochodziły z okresu przedrozbiorowego, jedna z okresu niewoli narodowej i dwie utworzone w 1925 r.), z dwadzieścia jeden archidiecezji i diecezji (dziesięć archidiecezji i diecezji z okresu przedrozbiorowego, sześć z okresu niewoli narodowej, pięć utworzonych po 1925 r.). Można tu wspomnieć, że w granicach Państwa Polskiego była metropolia halicko-lwowska obrządku greckiego z archidiecezją lwowską i diecezjami przemyską i stanisławowską oraz od 1934 r. z administracją apostolską Łemkowszczyzny¹³.

5. Od II wojny światowej

Po 1 września 1939 r. w granicach Rzeszy Niemieckiej znalazły się obydwie archidiecezje gnieźnieńska i poznańska oraz diecezje: chełmińska, gdańska, katowicka, płocka, wrocławska, a nadto część archidiecezji krakowskiej i warszawskiej oraz diecezji częstochowskiej, kieleckiej, łomżyńskiej i łódzkiej. W Generalnej Guberni w całości były diecezje: lubelska, podlaska, sandomierska, tarnowska, prawie cała kielecka, a nadto w większej części archidiecezje krakowska i warszawska, maleńki skrawek archidiecezji lwowskiej (pas Lubaczów–Sokal), poważna część diecezji częstochowskiej, łódzkiej i przemyskiej oraz cząstka diecezji łomżyńskiej. Dwa dekanaty archidiecezji krakowskiej (Słucz, Orawa) zostały włączone do Słowacji. W granicach Litwy znalazła się nieznaczna część archidiecezji wileńskiej. Na terenach przyłączonych do Białorusi i Ukrainy Radzieckiej były w całości diecezja łucka i pińska, prawie cała archidiecezja wileńska i lwowska oraz części diecezji łomżyńskiej i przemyskiej.

Po zakończeniu wojny nastąpiły duże zmiany w administracji

¹³ B. K u m o r, *Granice*, t. 21, s. 352 n. 366, 384; t. 22, s. 324, 340, 362. B. K u m o r, *Projekty zmian w administracji metropolitalnej i diecezjalnej w Polsce (1918-1925)*, w: *Kościół w II Rzeczypospolitej*, pod red. Z. Z i e l i ń s k i e g o i S. W i l k a, Lublin 1980, s. 23, 61. S. W i l k, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 155. J. W a l k u s z, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, s. 23.

terytorialnej Kościoła. Na terenie kraju pozostały tylko trzy metropolie: Gniezno, Kraków, Warszawa. Unia personalna Gniezna i Poznania została rozwiązana na skutek zarządzeń Stolicy Apostolskiej (1948). Ze względu na fakt ustanowienia na wschodzie nowych granic Państwa Polskiego, 26 parafiami archidiecezji lwowskiej, jakie pozostały w Polsce, zarządził administrator apostolski z rezydencją w Lubaczowie, 35 parafiami z diecezji pińskiej administrator apostolski z rezydencją w Drohiczynie, 56 parafiami archidiecezji wileńskiej administrator apostolski z rezydencją w Białymstoku. Jeszcze większe zmiany dokonały się na Ziemiach Odzyskanych. Nowe granice oparte na Odrze i Nysie Łużyckiej pozostawiły po stronie polskiej całą diecezję gdańską i wolną prałaturę w Pile, prawie całą archidiecezję wrocławską i diecezję warmińską, oraz poważną część diecezji berlińskiej, nadto nieznaczną część archidiecezji praskiej, ołomunieckiej i diecezji miśnieńskiej. Tereny te na mocy dekretu kard. Augusta Hlonda z 15 08 1945 r. zostały zorganizowane w nowe jednostki terytorialne jako administracje apostolskie, co potwierdziła Stolica Apostolska dopiero w 1967 r. Diecezja gdańska objęła dotychczasowe terytorium, diecezja warmińska tylko polskie części dawnego biskupstwa, administracja apostolska we Wrocławiu zatrzymała dawne tereny archidiecezji na Dolnym Śląsku, a nadto okręg Kłodzka i Bystrzycy Kłodzkiej, przynależny uprzednio do archidiecezji praskiej (8 09 1945) oraz część diecezji miśnieńskiej koło Bogatyni i Turossowa (1948). Do administracji apostolskiej w Opolu należała południowo-wschodnia część archidiecezji wrocławskiej (Śląsk Górny) oraz powiat Głubczyce, należący uprzednio do diecezji ołomunieckiej. Wreszcie najbardziej rozległa terytorialnie administracja apostolska w Gorzowie posiadała w swoich granicach wolną prałaturę pilską (84 parafie), część archidiecezji wrocławskiej (27 parafii) oraz część diecezji berlińskiej (31 parafii)¹⁴.

Ponieważ granice kościelne zostały ustalone w dużej mierze jeszcze przed 1930 r., dlatego zachodziła konieczność przeprowadzenia zmian na tym odcinku; dotyczyło to zarówno ustroju metropolii-

¹⁴ B. K u m o r, *Granice*, t. 22, s. 399. K. Ś m i g i e l, *Kościół katolicki w tzw. Okregu Warty 1939-1945*, Lublin 1979, s. 9. T. K r a h e l, *Archidiecezja wileńska, Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, Katowice 1992, s. 9 n. W. U r b a n, *Archidiecezja lwowska, w: Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, Katowice 1992, s. 91 n.

talnego, jak i diecezjalnego. Zmian tych dokonał pap. Jan Paweł II bullą *Totus Tuus Poloniae Populus* z 25 marca 1992 r. Od tego czasu w Polsce jest 13 metropolii, jedna wyodrębniona archidiecezja i ordynariat polowy; w sumie 41 diecezji. Oto skład metropolii. Metropolia białostocka: diecezje Białystok, Drohiczyn, Łomża. Metropolia częstochowska: Częstochowska, Radom, Sosnowiec. Metropolia gdańska: Gdańsk, Pelplin, Toruń. Metropolia gnieźnieńska: Gniezno, Włocławek. Metropolia katowicka: Katowice, Gliwice, Opole. Metropolia krakowska: Kraków, Bielsko-Żywiec, Kielce, Tarnów. Metropolia lubelska: Lublin, Sandomierz, Siedlce. Metropolia poznańska: Poznań, Kalisz. Metropolia przemyska: Przemyśl, Rzeszów, Zamość-Lubaczów. Metropolia szczecińsko-kamieńska: Szczecin-Kamień, Koszalin-Kołobrzeg, Zielona Góra-Gorzów. Metropolia warmińska: Olsztyn, Elbląg, Ełk. Metropolia warszawska: Warszawa, Łowicz, Płock, Warszawa-Praga, Przemyśl (diecezja obrządku bizantyjsko-ukraińskiego). Metropolia wrocławska: Wrocław, Legnica. Archidiecezja łódzka: Łódź. Warszawa-Ordynariat Polowy.

6. Uprawnienia metropolitów

W I-III w. metropolitom przysługiwał tylko honor i przewodniczenie synodom, potem władza jurysdykcyjna nad biskupami swojej prowincji¹⁵. Sobór nicejski (325) oraz sobory IV i V w. dały metropolicie uprawnienia nad biskupami całej prowincji: zatwierdzał wybór biskupów, przewodniczył synodom swej metropolii, udzielał biskupom pisemnego pozwolenia na dłuższą nieobecność. Znaczenie metropolitów po soborze trydenckim zostało ograniczone na korzyść centralizmu papieskiego i autonomii poszczególnych biskupstw. Do zasadniczych uprawnień metropolitalnych w tym okresie należało zwoływanie i przewodniczenie na synodach prowincjalnych, wizytacje diecezji na swoim terenie, ale pod warunkiem uprzedniego przeprowadzenia wizytacji własnej archidiecezji i uzyskanie na to zgody synodu prowincjonalnego. Metropolitów zobowiązał sobór do odgórnej troski o erygowanie seminariów duchownych we wszystkich diecezjach prowincji kościelnej i rezydencję sufraganów. Sąd metropolitalny stanowił drugą instancję są-

¹⁵ B. K u r t s c h e i d, *Historia iuris canonici*, Romae 1951, s. 41. M. B a n a s z a k, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 1, Warszawa 1986 s. 192.

dową dla sądów diecezjalnych pierwszej instancji całej metropolii. Nadto na podstawie tzw. prawa dewolucji metropolita mógł mianować administratora diecezji w wypadku, gdyby w odpowiednim terminie kapituła katedralna nie dokonała wyboru wikariusza kapitulnego. Do uprawnień honorowych metropolitów należały przywileje noszenia paliusza i krzyża metropolitalnego we własnej prowincji kościelnej¹⁶.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. określa takie uprawnienia metropolitów: Kan. 435. Na czele prowincji kościelnej stoi metropolita, który jest arcybiskupem metropolii, której jest zwierzchnikiem. Ten urząd jest związany ze stolicą biskupią, określoną lub zatwierdzoną przez Biskupa Rzymskiego. Kan. 436. § 1. W diecezjach sufraganalnych metropolicie przysługuje: 1. czuwać nad właściwym zachowaniem wiary oraz dyscypliny kościelnej i powiadamiać Biskupa Rzymskiego o nadużyciach, jeśli jakieś są; 2. dokonywać kanonicznej wizytacji, gdyby jej zaniedbał któryś z sufraganów – po uzyskaniu wcześniejszej aprobaty Stolicy apostolskiej; 3. wyznaczyć administratora diecezji, zgodnie z przepisem kan. 421, § 2 i 425 § 3; § 2. Gdzie domagają się tego okoliczności, Stolica Apostolska może zlecić metropolicie szczególne zadania i przyznać władze, które winny być określone w prawie partykularnym. § 3. Poza tym nie przysługuje metropolitom żadna inna władza rządzenia w diecezjach sufraganalnych. Może on jednak we wszystkich kościołach sprawować święte czynności, jak biskup we własnej diecezji; w wypadku katedralnego – po powiadomieniu biskupa diecezjalnego. Kan. 437. § 1. W ciągu trzech miesięcy po przyjęciu konsekracji biskupiej, a gdy jest już konsekrowany, od powierzenia kanonicznego, metropolita obowiązany jest, osobiście lub przez pełnomocnika, prosić Biskupa Rzymskiego o palusz, który stanowi znak władzy, jaką – pozostając we wspólnocie z Kościołem Rzymskim – jest wyposażony na mocy prawa we własnej prowincji. § 2. Zachowując przepisu liturgiczne, metropolita może używać paliusza w każdym kościele swojej prowincji kościelnej, której przewodniczy, nigdy jednak poza nią, nawet za zgodą biskupa diecezjalnego. § 3. Jeśli metropolita zostaje przeniesiony na inną stolicę metropolitalną, potrzebuje nowego paliusza¹⁷.

¹⁶ B. K u m o r, *Ustrój*, s. 15.

¹⁷ Kodeks Prawa Kanonicznego, Pallotinum 1984, s. 201.

Trwałym skutkiem zjazdu gnieźnieńskiego w 1000 r. było założenie metropolii gnieźnieńskiej, w skład której weszły biskupstwa: Gniezno, Kołobrzeg, Kraków, Wrocław. W 1772 r. metropolia obejmowała archidiecezję Gniezno i diecezje: Chełmno, Kraków, Łuck, Płock, Poznań, Smoleńsk, Wilno, Włocławek, Wrocław, w Inflantach, na Żmudzi. Powstała w 1375 r. metropolia halicko-lwowska przed podziałem Polski (1772) posiadała archidiecezję Lwów i diecezje: Baków, Chełm, Kamieniec, Kijów, Przemyśl. Utworzona w 1818 r. metropolia warszawska obejmowała archidiecezję Warszawa i diecezje: Janów, Kielce, Lublin, Płock, Sandomierz, Sejny-Augustów, Włocławek-Kalisz. Utworzona 1798 r. metropolia mohylowska pokrywała się z politycznymi granicami Rosji, posiadała archidiecezję Mohylów i diecezje: Łuck, Kamieniec, Wilno, Żytomierz, na Żmudzi. Po 28 10 1925 r. organizacja Kościoła w Polsce składała się: z 5 metropolii (z tego 2 pochodziły z okresu przedrozbiorowego, 1 z okresu niewoli narodowej i 2 utworzone w 1925 r.), z 21 archidiecezji i diecezji (10 archidiecezji i diecezji z okresu przedrozbiorowego, 6 z okresu niewoli narodowej, 5 utworzonych po 1925 r.). Od 25 03 1992 r. w Polsce jest 13 metropolii, 1 wyodrębniona archidiecezja oraz ordynariat polowy; w sumie 41 diecezji.

LES PROVINCES ECCLESIASTIQUES LATINES EN POLOGNE (1000-2008)

Un des effets durables du Congrès de Gniezno de l'an 1000, était la création de l'archevêché dans cette ville. A la province ecclésiastique de Gniezno appartenaient les évêchés suivants: Gniezno, Kołobrzeg, Kraków, Wrocław. En 1772 cette province englobait l'archidiocèse de Gniezno et les diocèses suivants: Chełmno, Kraków, Łuck, Płock, Poznań, Smoleńsk, Wilno, Włocławek, Wrocław, Inflanty et Żmudź. La province ecclésiastique de Halicz-Lwów fondée en 1375, avant le premier partage de la Pologne (1772), comprenait l'archidiocèse de Lwów et les diocèses suivants: Baków, Chełm, Kamieniec, Kijów, Przemyśl. Fondée en 1818 la province ecclésiastique de Warszawa contenait l'archidiocèse de Warszawa et les diocèses: Janów, Kielce, Lublin, Płock, Sandomierz, Sejny-Augustów, Włocławek-Kalisz. Créée en 1798 la province ecclésiastique de Mohylów recouvrait les frontières politiques de la Russie et renfermait l'archidiocèse de Mohylów et les diocèses de Łuck, Kamieniec, Wilno, Żytomierz, Żmudź. Après le 28 10 1925, la Pologne comptait 5 provinces ecclésiastiques (don't 2 d'avant les partages du pays, une créée lors de la période de l'esclavage national et 2 en 1925),

21 archidiocèses et diocèses (10 archidiocèses et diocèses de la période d` avant les partages, 6 de la période de la dépendance et 5 fondés après 1925). A partir du 25 03 1992, il y a en Pologne 13 provinces ecclésiastiques, un archidiocèse autonome, un ordinariat militaire; en tout 41 diocèses